

הרב יצחק בלאו

“וערלתם ערלתו את פריו”

לתולדות מנהג החאלאקע ומהותו

מנהג החאלאקע (תספורת ראשונה לתינוק בגיל שלוש שנים) הינו מנהג נפוץ בקרב הרבה מקהילות ישראל. סביב מנהג זה התפתחו במשך הזמן “תורות” שלמות כגון: גיל הילד, תאריך הגילוח (מה קורה אם גיל 3 חל ב”בין המצרים”, בשנה מעוברת וכד’), מקום הטקס וכיו. אולם מעט מאוד ידוע לנו על מקורותיו של מנהג זה ומדוע הוא קשור דווקא לשערות ולגיל מסוים. מאמר זה חולק לשני חלקים, בחלקו הראשון נסקור בקצרה רקע היסטורי ודעות שונות על התהוות המנהג, בחלקו השני של המאמר ננסה לתת טעם חדש למנהג על פי מקורות חז”ל.¹

- א -

מנהג החאלאקע הוא מנהג חדש יחסית. בראשונים לא מוזכר מנהג זה והוא מופיע לראשונה רק בראשית תקופת האחרונים. ר”ח ויטאל תלמיד האר”י הקדוש מספר שפעם הגיע האר”י עם בנו למירון לקברו של הרשב”י בל”ג בעומר ורי יונתן סאגיש העיד לו (לר”ח ויטאל): “שבשנה הא’ קודם שהלכתי אני (ר”ח ויטאל) ללמוד עם מורי ורבי ז”ל (האר”י), שהוליך את בנו הקטן שם עם כל אנשי ביתו **ושם גלחו את ראשו כמנהג הידוע** ועשה שם יום משתה ושמחה”.² ר”ח ויטאל מעיד על רבו: “אבל איני יודע אם אז היה בקי ויודע בחכמה הזו הנפלאה שהשיג אח”כ”. כלומר, לא ברור אם האר”י הקדוש השתתף במנהג ידוע שכבר היה נהוג והצטרף אליו או שמא עשה כך מתוך הבנה פנימית ועמוקה בשורש העניין.

1. לעיון בהרחבה בנושא זה עיין יצחק (אריק) זימר, עולם כמנהגו נוהג, “הפאות - תעודת הזהות היהודית”, עמ’ 65-69. (הרבה ממה שנכתב בחלק זה נלקח מתוך המאמר החשוב הנ”ל).
2. שער הכוונות לר”ח ויטאל דף פו-פו. ראה גם ראב”ן מנחם מנדל, מסע מירון, עמ’ רע”ב.

מקור המנהג בספרות מחקרי המנהגים

אי יערי³ סבור שמנהג החאלאקע הוא המשכו של המנהג לעלות לקבר שמואל הנביא ברמה בכ"ח באייר (יום פטירתו של שמואל הנביא) ושם לגלח את ראשם של הקטנים ולתת כסף כנגד משקל השערות לצורך תחזוקת המקום או לעניים או לצרכי ציבור אחרים.

עקב הגבלת הביקורים ע"י השלטונות העבירו את המנהג צפונה (בערך בשנת ש"ל, 1570) למירון ושם המשיכו את הטקס הנ"ל על ציון קברו של רשב"י ובנו בלי"ג בעומר. יש להעיר שדעת חכמי צפת לא הייתה נוחה ממנהג זה והם אף ניסו לבטלו. יצחק (אריק) זימר טוען⁴ שיתכן ומנהג תגלחת הראש לקטנים מקורו אצל המוסלמים ולכן נקרא חלאקיה שבערבית פירושו מתקרב לגלב ולספר. שמא ואולי מנהג זה הועתק על ידי יהודי ארץ ישראל בימי הביניים ודבר זה לא היה לרוחם של החכמים. גורי האר"י שראו עד כמה השתרש המנהג הבינו שלא ניתן לעוקרו בקלות. מסיבה זו ניסו גורי האר"י לתת למנהג אופי חיובי רוחני-תורני - השארת פיאות הראש לילד בתחילת גיל חינוכו.

מ' בניהו מביא תפילה מיוחדת שנכתבה בצפת ע"י תלמידי האר"י הקדוש (הגורים) שכותרתה היא "תפילה נאה כשמגלחים הנערים" שעיקרה הוא דווקא השארת פיאות הראש⁵: "ובזכות מצות פאות הראש שצויתנו בתורתך - לא תקיפו פאת ראשיכם... וכמו שזכה זה הנער לפאת הראש, כן יזכה לתורה לחופה למצוות ולמעשים טובים ויורה הוראות בישראל בחיי אביו ובחיי אמו".

עניין זה של השארת פיאות הראש לקטן לא הודגש עד שבאו גורי האר"י ושמו אותו במרכז ההילולא בלי"ג בעומר במירון על ציון הרשב"י ובנו. ואכן אנו רואים שכיוון זה של השארת פיאות הראש תפס תאוצה. רבי עמנואל חי ריקי (מקובל אלוקי ששהה בצפת בתחילת המאה ה-19 כותב על הביקור בקבר הרשב"י⁶: "ושם ישמח שמחה גדולה וכל שכן אם הוא פעם ראשונה שמגלח ראש בנו ומניח הפאות שהיא מצוה". המנהג כנראה הועבר לירושלים במאה ה-19 ועל כך יש לנו שתי עדויות:

3. יערי אברהם, תרביץ ל"א (תשכ"ב), "תולדות ההילולא במירון", עמ' כח-ל (מאמר זה דן באריכות בכל תולדות ההילולא במירון והוא קובע ברכה לעצמו).
4. עולם כמנהגו נוהג, עמ' 69.
5. מאיר בנייהו, ספונות ו' (תשכ"ב), "הנהגות מקובלי צפת במירון", עמ' כח-ל.
6. עולם כמנהגו נוהג, עמ' 66.

א. ר' משה בר מנחם מנדל ריישר שעבר מירושלים ללמברג מתאר את חיי היישוב היהודי בארץ בחיבור הנקרא “שערי צדק” וכך הוא כותב⁷: “המנהג לילך למערת **“שמעון הצדיק”** משיירי כנסת הגדולה, בליג בעומר **זכר להילולא דרשב”י אשר בצפת** ועושים תגלחת לבניהם כשיתמלא להם ג’ שנים ללידתם... ונכנסים למערה עד שתתמלא... ומשם הולכים למערת כלבא שבוע ולמערת סנהדרין”.

ב. מוהרי”ל - רבי יהודה ליבוש הורנשטיין כותב⁸: “תגלחת שוקרין חלאקין ופעה”ק בימי הקיץ הספרדים הולכים על קבר שמעון הצדיק ובימי החורף לוקחים הקטן לבית הכנסת או לבית המדרש ועושים תגלחת בשמחה ומשתה... והענין של שמחה זו הוא מנהג א”י **שמחנכים אותו במצוה להיות לו פיאות הראש”**.

המנהג הגיע גם לתימן ושם נעשה הגילוח של הקטנים בשעה שמגלחים חתן לפני חתונתו וכל מי שיש לו ילד בערך בגיל שלוש שנים מכניסו לאולם ושם הוא מסתפר “מניח לו פיאות הראש ומסלסלן לקיים מצות לא תקיפו פאת ראשכם”⁹. במזרח אירופה, במיוחד אצל החסידים שהושפעו ממנהגי המקובלים, נקלט המנהג. אולם עיקר המטרה הייתה לחנך את הילד במצוות. ויש שנהגו מעבר לגזיזת השערות גם להלביש לקטן בפעם הראשונה טלית קטן ו/או ללמדו את תחילת הקריאה. עם זאת צריך לציין שלא בכל החסידויות נהגו את מנהג התספורת.¹⁰

לסיכום חלק זה, נראה מדברי החוקרים, שהמנהג התחיל מסיבה לא ברורה אך בהשפעת האר”י הקדוש ותלמידיו המשיך המנהג וצבר תאוצה וקיבל משמעות ברורה של חינוך הילד במצוות ובפרט במצות פיאות הראש (לא תקיפו).

- ב -

לא באנו במאמר זה רק כדי לעמוד על טעמי המקובלים למנהג התספורת בגיל שלוש, שהרי אין כוונתנו לעסוק בנסתרות. אולם לעני”ד ניתן לתת טעם גם על דרך הנגלה כדרך שפסק הרמב”ם בהלכות מעילה: **“ראוי לאדם להתבונן במשפטי התורה הקדושה ולידע סוף עניינם כפי כחו**, ודבר שלא ימצא לו טעם ולא ידע לו עילה אל יהי קל בעיניו ולא יהרוס לעלות אל ה’ פן יפרוץ בו, ולא תהא מחשבתו בו כמחשבתו

7. שערי ירושלים למברג 1866, עמ’ נח-נט (מופיע בעולם כמנהגו נוהג, עמ’ 67).

8. טל ירושלים, עמ’ לו-מ.

9. קאפח י’, הליכות תימן, עמ’ 133-134.

10. עולם כמנהגו נוהג, עמ’ 68.

בשאר דברי החול"י. ואף שאין מדובר כאן במצווה דאורייתא, הרי שבכל אופן מנהג ישראל דין הוא, ובוודאי הדברים אמורים על מנהג זה שפשט בקרב הרבה מקהילות בישראל.

העץ, התינוק וגיל שלוש

בספרות חז"ל מצינו שגיל שלוש שנים אצל התינוק הוא גיל מיוחד. על הפסוקים מויקרא פרק י"ט (כג-כה): "וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פרו, שלוש שנים יהיו לכם ערלים לא יאכל ובשנה הרביעית יהיה כל פרו קדש הילולים לה". ובשנה החמישית תאכלו את פרו להוסיף לכם תבואתו אני ה' אלוקיכם", דורשים חז"ל¹¹: "ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פרו - מדבר בתינוק שלוש שנים יהיה לכם ערלים - שאין יכול לא להשיח ולא לדבר. ובשנה הרביעית יהיה כל פרו קודש - שאביו מקדישו לתורה. הילולים לה' - מהו הילולים? משעה שמהלל לקב"ה".

כלומר, בתחילת השנה הרביעית בחיי הילד (יום ההולדת של גיל שלוש שבו נכנס התינוק לשנתו הרביעית) אביו מקדישו לתורה. על המשנה המפורסמת בפרקי אבות¹²: "בן חמש שנים למקרא, בן עשר למשנה"¹³ וכו' מפרש המאירי¹⁴:

"בן חמש שנים למקרא - יש מפרשים להכניסו לבית הספר, לאותיות, ומכל מקום יש מפרשים שבן שלוש שנים לאותיות, ומצינו להם סעד במדרש שדרשו דרך צחות והערה בפרשת וכי תבואו אל הארץ ונטעתם... וערלתם ערלתו את פרו - בפריה של תורה הכתוב מדבר..."

ורמז בה שהעץ הוא הוולד, וביאת הארץ היא יציאתו אל אויר העולם. ואמר שכל שלוש שנים ערלה, ובשנה הרביעית קודש הילולים. כלומר: **כשימלאו הג' שנים ויכנס לרביעית הקדישו לה' ללמדו אותיות**. ואח"כ אמר ובשנה החמישית להוסיף לכם תבואתו שיהיו מוסיפין בלימודו ויכניסוהו למקרא".

11. תנחומא (בובר) פרשת קדושים סי' י"ד.

12. אבות פרק ה' משנה כ"א.

13. יש להעיר כי ככל הנראה משנה זו נוספה מאוחר יותר לפרקי אבות. להרחבה, עיין במאירי וכן בתוסי' יו"ט למשנה זו. כמו כן עיין י"ד גילת, פרקים בהשתלשלות ההלכה, עמ' 19-20.

14. בית הבחירה למסי' אבות שם.

ומכאן שתחילת לימוד התורה של הילד (אותיות) הוא בגיל שלוש בתחילת כניסתו לשנה הרביעית בחייו.

משמעות תגלחת השערות

מעבר להשוואה בין הילד לעץ ניתן להרחיב ולקשר את תחילת לימוד התורה לתספורת הראשונה של התינוק גם בצורה הבאה: שלוש פעמים מצינו בתורה את עניין גילוח השערות:

א. בפרשת טהרת המצורע נאמר (ויקרא י”ד, ט): “והיה ביום השביעי יגלח את כל שערו את ראשו ואת זקנו ואת גבות עיניו ואת כל שערו יגלח וכבס את בגדיו ורחץ את בשרו במים וטהרו”.

ב. בפרשת נזיר נאמר (במדבר ו’, יח): “וגלח הנזיר פתח אהל מועד את ראש נזרו ולקח את שער ראש נזרו ונתן על האש אשר תחת זבח השלמים”.

ג. בפרשת קידוש הלויים נאמר (במדבר ח’, ז): “וכה תעשה להם לטהרם הזה עליהם מי חטאת והעבירו תער על כל בשרם וכבסו בגדיהם והטהרו”.

ננסה ללכת בדרכו של הרשי”ר הירש כדי להבין מהי המשמעות של גילוח השיער. על גילוח המצורע כותב הרשי”ר הירש¹⁵:

“תגלחת של מצוה ביחס לשיער כל הגוף מצויה עוד רק במינוי הלויים... נראה שזה הצד השווה שבין שני אלה: בשני המקרים יש להוציא אנשים מכלל חיייהם המיוחדים רק לעצמם ולהביא אותם לידי התבטלות לכלל.

כן הדבר בלויים: עד כה הם חיו רק חיים פרטיים והיתה זו זכותם, אך מכאן ואילך עליהם להיכנס לעבודת הכלל... וכן הדבר גם כאן במצורע: עד כאן הוא חי רק לעצמו באנוכיותו ובהתנגדות לחברה וזה עיקר חטאו, מכאן ואילך יקבל על עצמו את חובות הכלל תוך כדי הקרבה עצמית...”

השיער בא להגן על הגוף ולהרחיק מעליו את השפעות העולם החיצוני הוא החומר המבודד את הגוף. נמצאת אומר הסרת כל השערות מהגוף מפקירה אותו להשפעות העולם החיצוני, משום כך יפה היא לעורר את הלב לשוב מן האנוכיות המבודדת”.

15. ויקרא י”ד, ט.

בהתאם לקו המנחה שגידול השיער מבטא את ההתבודדות וגילוחו מבטא את הזיקה לכלל מפרש הרש"ר הירש את תגלחת ראש הנזיר¹⁶:

"גידול השיער היה אות להתבודדות ולפרישה מן הכלל ואילו התגלחת מבטאת שהתבודדות זו הגיעה עתה לקיצה והנזיר חוזר לשותפות חברתית".

ומכאן למדנו שאף תגלחת הראש בלבד מבטאת רעיונות אלו של היציאה מתוך ה"אני" הבודד והיפתחות לעבר השפעות הכלל.

עשיו ויעקב - תולדותם ומשמעותן

על לידת יעקב ועשו מסופר שעשיו נולד "כולו כאדרת שיער" ועיסוקו היה "איש ציד איש שדה"¹⁷. יעקב לעומתו, היה "איש תם יושב אוהלים"¹⁸ (ישב באהלה של תורה כידוע לכל) והוא העיד על עצמו "ואנוכי איש חלק"¹⁹.

שמא ואולי רעיון זה בא לידי ביטוי בראשית חיי הילד, שכן התינוק בראשית חייו מלא בכוחות הגוף הלא מרוסנים הפורצים בו ולכן הוא רואה את עצמו במרכז, אין הוא מודע ומתחשב בצרכי הכלל כי אם רק בצרכי עצמו וגופו, במצב זה כאשר כוחות הגוף שולטים בו במילואם בוודאי לא שייך לחנך את התינוק לחיי תורה ומצוות הדורשים מודעות מוסרית גבוהה. רק כאשר התינוק גדל ומתפתחת תודעתו הסביבתית זוהי השעה שבה ניתן להתחיל ולחנך אותו לחיים אמוניים ומוסריים.

מתחילת השנה הרביעית, משתנה הילד, מבחינה פסיכולוגית הוא מוכשר יותר לחינוך ולריסון ולכן זהו השלב שבו מכניסים את הילד לקבל עליו עול תורה ומתחילים ללמדו תורה ולחנכו במצוות.

כדי לסמל את המעבר מן ה"עשיויות" - החשיבה האגוצנטרית, אל עבר ה"יעקביות" - ההיפתחות לחינוך הרוחני-מוסרי הופכים את הילד מאיש השעיר לאיש חלק, פעולה זו מותירה את רישומה על הילד שמעתה נראה גם חיצונית בצורה אחרת, בוגרת יותר ממה שהיה עד עתה.

16. במדבר ו', יח.

17. בראשית פרק כ"ה פס' כה-כו.

18. שם, שם.

19. שם, פרק כ"ז פס' יא.

סמך וחיזוק לסברא זו מצאתי בספר “טעמי המנהגים ומקורי הדינים” בקונטרס מיוחד ללייג בעומר שכתב הרב שלמה אליעזר מרגליות ושם בהערת שוליים כתוב:²⁰ “...גם על התגלחת הנקראת בפי ההמון “חאלאקע” שורש מילה זו נובע מלשון המקרא ואנוכי איש חלק בראשית כ”ז, יב...” וכו’.

הטעם להשארת פיאות הראש

כמעט כל המקורות שהבאנו ציינו שהתגלחת כרוכה גם במצות השארת פיאות הראש וכדי לשלב זאת ברעיון שהובא לעיל נביא את טעמו של רבנו בחיי לפסי “ולא תשחית את פאת זקן”²¹.

“טעם המצוה הזאת לפי שכל פעולותיו של האדם נמשכות אחר חמישה חושים שבו ואין ראוי להשביתם ממלאכתם כי לא יחיה זולתם, אבל ראוי לו שישתפק מהם בדבר המותר והמוכרח ושישאיר לו במקצת לצורך קיום גופו. ועל כן אסר את ההשחתה בתער בחמש פאות כנגד חמישה חושים, והוא אזהרה לאדם והתעוררות ורמו שאי אפשר לו להעביר ממנו חמישה חושים לגמרי כי היה מאבד גופו ומשחית את עצמו, אבל הותר הגילוח במספריים להשאיר קצת השיער, ואין זה קרוי השחתה כנגד מה שראוי להשאיר פעולת החושים במקצת יחיה ויתקיים בהם”.

לפי פירוש זה השארת פיאות הזקן באה לציין את האחיזה המינימאלית בעולם החומר ומזה נוכח להשליך וללמוד במקצת גם לגבי פיאות הראש. פיאה פירושה קצה, לפי דברינו גילוח השערות או התספורת מסמלים את יציאת התינוק מעולמו הסגור האנוכי וההיפתחות להשפעות החינוך הרוחני. חשוב מאוד שהאדם יזכור שבכל אופן הוא יצור חומרי ואין לזנוח לגמרי את העיסוק בגוף ובכוחותיו לכן משאירים פאות-קצוות של שערות על מנת להזכיר לאדם שאם לא יקדיש קצת לגופו הרי שהוא “מאבד גופו ומשחית את עצמו”.

וכך מתקשר מנהג התספורת בגיל שלוש מחד גיסא עם מצוות השארת פיאות הראש מאידך גיסא. אותו טעם מסביר גם את המצוות הקשורות בעץ: בשלוש השנים

20. עמי רס”ט הערה מ”ד.

21. ויקרא י”ט, כז.

הראשונות לחייו כוחות הצמיחה בעץ הצעיר אינם מווסתים והם מתפרצים בכל חלקי העץ בצורה לא מבוקרת, אכילת הפירות במצב זה עלולה להזיק. וכך כתב הרמב"ן בטעם מצות הערלה²²:

"והנה אין הפרי בתוך שלש שנים ראוי להקריבו לפני השם הנכבד, לפי שהוא מועט, ואין האילן נותן בפריו טעם או ריח טוב בתוך שלש שנים, ורובן לא יוציאו פירות כלל עד השנה הרביעית. ולכך נמתין לכולן ולא נטעום מהם עד שנביא מן הנטע שנטענו כל פריו הראשון הטוב קדש לפני השם ושם יאכלוהו ויהללו את שם ה', והמצוה הזאת דומה למצות הבכורים:

ואמת הדבר עוד, כי הפרי בתחילת נטיעת האילנות רב הלחות דבק מאד מזיק לגוף ואיננו טוב לאכלה, כדג שאין לו קשקשת (לעיל י"א, ט), והמאכלים הנאסרים בתורה הם רעים גם לגוף".

כלומר שבשלוש השנים הראשונות לחייו העץ מתרכז בבנייתו העצמית. מה שאין כן בשנה הרביעית שאז מגיעים כוחות העץ וחומריו לידי האיזון הנכון. ואז אנו מתחילים לראות תוצרים ופירות מן העץ²³. דברים אלו מחזקים את ההשוואה בין הילד לעץ לבין השערות המסמלות את כוחות הגוף המתפרצים.

סיכום

ניסינו בחלק זה למצוא את המהות והעומק של מנהג החאלאקע, גזיזת שערות הילד והפיכתו מאיש שעיר לאיש חלק יש בה כדי לסמל את כניסתו של הילד לעולם התורה עולמו של יעקב שהיה איש חלק בניגוד לעשיו שהיה איש שדה ושעיר. השארת פאות הראש תפקידה לחנך את האדם שאין לזנוח את עולם החומר לגמרי ושיש לפעול בו במידה הראויה. רעיון זה הוא הרחבה של מדרש תנחומא שהובא לעיל, המשווה את התפתחות העץ להתפתחות התינוק, ונתינת הפירות לכניסת התינוק לעולם התורה.

22. ויקרא י"ט, כג.

23. וכן הדבר בשנת השמיטה, שש שנים האיכר עובד את האדמה והיא מצידה נענית לו אך בשנה השביעית האדמה שובתת וכך היא מתחזקת ומתמלאת במינרלים מחדש על מנת שתוכל להמשיך ולתת פרות גם בשנים הבאות.